

Takács Sándor: *Mikor a huszár kereskedőt lop.* In: UŐ.: A régi Magyarország jókedve. Több kiadás.

Az ember idővel a veszedelmet is megszokja, s a halál félelme ismeretlen lesz előtte. A mi jó végbeli vitézeink tán éppen azért, mivel a halál mindéig dandárral járt körülöttük, nemcsak hogy meg nem ijedtek tőle, de keresték és pörbe szállottak ökigyelmével. „*Immár– írják 1565-ben az éhező gyulai vitézek – mi az veszedelemtől nem félünk, mert közte vagyunk.*” A körülvett korotnai vitézek ugyanekkor vidám és nyugodt hangon jelentik, hogy hazájukért *vígan akarnak meghalni.* Az ilyen mondások igazságát mi sem hirdeti jobban, mint hogy a XVI. század második felében már főbenjáró vétséggel, sőt halálbüntetéssel fenyegették azokat a vitézeket, akik a portyázással, a bajviadallal és a lesvetéssel föl nem *hagynak.* De ha a végbelieket feleségeik kétségbeesett siránkozása, ártatlan gyermekeik jajgatása sem tudta a halálos viadaloktól visszatartani, akkor Rudolf császárnak széllel bélelt parancsai még kevésbé! Hadakoztak, kopját törtek tehát tovább is, ha törököt láttak, s ha ilyest nem láttak, gondjuk volt rá, hogy fortéllyal előcsalják. A császári tiltó rendeleteket meg fülük mögé bocsátották. Egyik végház népe szakasztott olyan volt, mint a másiké. Amit tehát Zrínyi Miklós hadi népéről írnak 1566. március 19-én, az igazában valamennyi végbeli vitézről szól. „*Zrínyi uram szolgái – írják – olyanok, mint az szemfényvesztő papok, az kik néha árvizet támasztanak, néha ínségben, mikoron akarják, elvesztik. Ezek is mikoron akarják, azontúl elszállítják.*”¹

A török végbelieket a basák csakúgy tiltogatták a harctól, mint a bécsi haditanács a mieinket. De bizony, ha alkalom kínálkozott, azért ők is rajtaroppantak a kóborgó magyar csapatokon, s meg-megriogatták a megaggott palánkok lakóit. /132/ Ha emiatt Bécsből panasszal álltak elő, ők is ulákokat eresztettek a bécsi királyhoz. Egyik fél sem engedett a maga igazából, s mindegyik a másikat hibáztatta.

A tollharc és a szablyaviadal imigyen szakadatlanul folyt. Hiába volt minden törvény. A magyar és a török végbeliek egyformán kívánták a harcot és harcoltak, mit sem törődván azzal, tetszik-e ez Bécsben vagy nem? Úgy a tollharcban, mint a viadalban mindegyik fél azon igyekezett, hogy a másiknak orrába horgot vessen. Ha a fehérvári török daliák azt írták a palotaiaknak, hogy tőlük éppen semmit sem félnek, ezek viszont azt felelék, *hogy kigyelmetek soha annyi keveset nem félhetnek, hogy mi még kevesebbet nem félhetnénk.* Amikor a Kanizsa ellenében vetett végházak vitézei szemükre vetették a kanizsai törököknek, hogy csak ködben mernek előjönni, ezek meg azzal feleltek, hogy a magyar vitézek csak éjjel kóborolnak. „*Mi – írják a kanizsai lovas és gyalog agák – sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bízunk. Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad [ti. az Isten], és az anyának fiai és leányai megszorodnak.*”

A szóharcban meg a viadalban is mind a két fél azon mesterkedett, hogy a másikat nevetségessé tegye és rászedje. Egy-egy sikerült tréfát vagy meglepetést még a győzelemnél

¹ OL. Nádasdy-levéltár. Ormányi Józsa levele.

is többre tartottak. Innét van, hogy a végbeliek még álmukban is örökösen a cselvetésekkel és a fortélyokkal foglalkoztak. Mivel mind a két fél csodafortélyal élt, ugyancsak vigyázniok kellett, hogy baj ne érje őket. A hadnagyok száján hangzott is elégszer a bölcs mondás: „*Addig ne lépjetek a vízbe, míg a kövöt nem látjátok.*” De hát a ravaszság igen sokszor még a legnagyobb óvatosságon is túljár.

Sikerült fortélyairól és meglepetéseiről különösen elhíresedett Hamzsa bég (akinek nevét Pest alatt egy falu is sokáig viselte), aztán Naszuf bég, akiről azt írták, hogy éjjel-nappal hamis praktikát forgat bozontos fejében.² Az utóbbi például 1555-ben a hős Magyar Bálintnak előre megizente, hogy gabonáját akár lábán, akár szemül találja, de elviteti. És Magyar Bálint hiába őriztette, hiába kaszáltatta le gabonáját, október /133/ hónapban ő maga jelenti, hogy *Jóllehet uraim váltig harcot tartottak*, Naszuf bég mégis elvitette, ami kevés gabonája termett! A kölcsönt persze a mieink is visszafizették. Amikor például a budai basa az éhező tolnai őrségnek hajókon élelmet eresztett volt alá, a leselkedő hajdúk éjjel elfogták a hajókat, s mindent elvittek. De hogy a tolnai törököknek is jusson egy kis élelem, az üres hajókat fülledt szénával megrakták és lebocsátották. A komáromi vitézek hetekig leselkedtek a Vértésekben, hogy kilessék az alkalmat, mikor viszik a fehérvári bég menyasszonyát a várakozó vőlegényhez. És a lakodalmas menetet sikerül meglepniök. A szép menyasszonyt a hozománnyal együtt magukkal vitték, de a kísérő vénasszonyt a hintóval együtt elküldték a várakozó bégnek. Ezen az eseten persze hosszú ideig mulattak a végbeliek.³

Gabelmann kiadatlan naplójában olvassuk, hogy a hajdúvitézek arannyal és ezüsttel sújtott drága török ruhákban feszelegnek. Viszont a török katonák magyar ruhában leselkednek a cserjések tövében. Ha török a hadba szállott, rendszeren nagy lármával tette ezt, hogy a végbeli magyarok a palánkjaikba vonuljanak; így ugyanis megtisztultak az utak, s a törökök kényük-kedvük szerint rabolhattak.⁴

Amikor a budai basa a XVI. században imigyen hadba szállott, a várban lakó zsidókat és cigányokat is mindig magával vitte. A XVI. században ugyanis Budán igen sok és jómódú zsidó kereskedő lakott. Ezeket a török nemcsak tűrte, de védte minden erejével. Ha kereskedésre indultak, katonaságot is adott melléjük, ha követeléseik voltak, a török segítette azokat behajtani. Az 1574. évben például Földessy István uram írja, hogy „*volna majd harmincezer forinttal ide alá adós az Budán lévő zsidóknak*”. S mivel fizetni nem tudott, a budai basa elzáratta őt.⁵ A török idők diplomáciai iratai szerint a szultánt a legnagyobb harag fogta el, ha egy-egy budai zsidót a végbeliek megkárosítottak vagy bántalmaztak. S jaj volt ilyenkor a török fogságban sínlődő magyar vitézeknek!

A hadbaszálláskor a budai basa a zsidókat nemcsak azért vitte magával, hogy az adásban, vásártartásban és a kótyave/134/tyezésben segítségére legyenek; más dolguk is volt

² OL. Nádasdy-levéltár. Itt Magyar Bálintnak a nádorispánhoz intézett levelei sokszor emlegetik ezt a Naszuf béget.

³ Ezt a mulatságos esetet az egykorú német krónikák is elmondják

⁴ OL. Nádasdy-levéltár. Trombitás Miklós írja például 1556-ban a törökökről: „Az is híre volt köztük, hogy (a basa) csak képmutatásért vonyatta volna ki az álgúkat, mintha ő várszállani akarna menni és ennek színe alatt rablást akar tétetni.”

⁵ Bécsi Állami Levéltár. Hung. 1574

ökigyelmüknek. A csatákban ugyanis és a lesvetéseknél az alkalmas helyen fölállított zsidóságnak és cigányságnak torkaszakadtából lármáznia és kiabálnia kellett, hogy az ellenséget megtévessze. Akárhány XVI. századi jelentésben olvassuk, hogy ökigyelmük ennek a föladatuknak becsülettel megfeleltek. A magyar végbeliek jól ismervén a töröknek ezt a szokását, mindenáron a lármázó sereghajtók közelébe igyekeztek jutni. Egy-egy pénzes kereskedő nekik ugyanis többet ért a legkiválóbb bégnél is. Az elfogott kereskedőn ugyanis annyi sarcot vehettek, amennyit akartak. Aztán meg az ilyen kereskedők és kalmárok megfogása nem is járt oly veszedelemmel, mert hisz a fegyverforgatáshoz nem értettek. Mindössze csak a körülöttük lévő török vitézeket kellett eltéríteniük, aztán szabad volt a vásár.

Tisztesség adassék Szőcs (Zöch) Gergely uramnak, ő mint jámbor vitéz nemcsak ezt a szokást ismerte, hanem azt is tudta, hogy a budai zsidók között Mojzes a leggazdagabb ember. Erre a Mojzesre, vagyis inkább a pénzére vágyakozott Szőcs uram örökkön-örökké. De hát Mojzes urat a török is megbecsülte, s bárhová indult börgyűjteni vagy adósokat látni, a basa jó erős kíséretet adott melléje. Szőcs Gergely uram egri huszár volt ugyan, de sokat ólálkodott Buda körül, s így Mojzesnek minden szokását, minden útját kitanulta. Miután ravasz fejében mindent bölcsen kigondolt, az 1567. év nyarán megjelent Forgách Simon borsodi főispán és egri főkapitány előtt és előadá neki, hogy a budai Mojzest akarja megfogni, s a nyereségen kész megosztani. Mivel nagy summa pénzről volt szó, Forgách Simon az ajánlatot elfogadta, s július 11-én Szőcs Gergely urammal megszerződött. *„Ha ő – írja Forgách Simon – az budai Mojzest elhozhatja, valamibe megsarcol, harmadába annak megelégszünk. Az két részét neki engedjük. Ez köztünk való végzést igazán megálljuk és neki megtartjuk.”*⁶

Mivel a szegény Mojzes megfogásához huszárság is kellett, a dolgot a hadakozó tanácsnak is tudására kellett hozniok. Ez a bölcs kormányzék, amelyik csak úgy gyártotta a csatázások, /135/ lesvetések és bajviadalok betiltására vonatkozó rendeleteket, most hogy pénzszerzésről volt szó, azonnal beleegyezett Szőcs uram kalandjába, mindössze csak a megfelelő részesedést kötötte ki a maga számára.

Szegény Mojzes persze nem is álmodott róla, mi készül ellene, nem is sejtí, hogy az ő ügyében még Forgách Simon főkapitány is Bécsbe utazott, s ott a Hadi Tanáccsal tanakodott.⁷

Szőcs Gergely uram Forgách népéből kiválasztván a játszi és tanácsos elméjű huszárokat, hozzáfogott a munkához. Észrevétlenül Buda vidékéhez jutván, Mojzes zsidót vagy maga csalta ki Ráckevére, vagy pedig megleste, mikor jön az oda. A mit sem sejtő Mojzes csakugyan kiindult Budáról, s Ráckevén hált meg. Aztán nem látta őt többé senki. *Szőcs Gergely uram ugyanis a maga furfangos huszáraival ellopta őt, s Eger váráig meg sem állt a drága portékával.*⁸

⁶ A szerződés a Nemzeti Múzeumban, a Forgách-levéltárban van.

⁷ Maga Forgách Simon jelenti ezt. (Uo.)

⁸ Musztafa basa 1567. év őszén már panaszkodik a leveleiben az árus zsidó ellopása miatt.

Musztafa budai basa mikor megtudta, hogy a leggazdagabb zsidóját ellopták, nagy haragra gyulladt. Ki is hallott valaha ilyest? Békesség idején, a békés kereskedőket éjjel lopják el, ez már csak világos frigyötörés? És azonnal panaszos levelet küldött Bécsbe, s izibe kutatni kezdé, kik s hová vitték el a legpénzesebb zsidóját? Csakhamar megtudta, hogy Egervárában őrzik Mojzes zsidót. Erre aztán követelni kezdé szabadon bocsátását. Musztafa sürgetésére Bécsből csakugyan kérdést intéztek az egri kapitányhoz az ellopott zsidó ügyében. Onnét azonban az a válasz jött, hogy Mojzes nincs Egerben, s ők nem is látták őt.

Az 1569. év február 9-én Musztafa újra megsürgette Mojzes elbocsátását. *„Biztosan tudom – írja Bécsbe –, hogy a Ráckevéről ellopott zsidót Eger várában rejtegetik. Nem fölséged, hanem az egri kapitány az oka, amiért idáig el nem bocsátották a szegényt. Kérem fölségedet, tegyen meg mindent, hogy a zsidót szabadon bocsássák!”*⁹

A király erre biztosokat küldött Egerbe, hogy Mojzes zsidót kiszabadítsák. De biz azok Mojzesnek hült helyét sem találták. Hogyan történhetett ez, maga Mojzes elmondja a királyhoz írt /136/ panaszos levelében.¹⁰ *„Fölséged – írja Mojzes – kerestetett engemet, de Forgách Simonnak gondja volt rá, hogy engem elrejtessenek. S mikor ez megtörtént, megesküdt, hogy engem sohasem látott, rólam semmit sem hallott. Pedig az ő szolgáló vitézei loptak el engem Ráckevéről s ide Eger várába hurcoltak, ahol megkínzottak. Aztán egy Turucz (?) nevű váracskába vittek, ahol Tiputi István nevű nemes elrejtett engem. Mikor fölséged emberei kerestek, engem ismét másuvá vittek. Majd meg visszahoztak Egerbe, s én azt hívé, hogy fölséged emberei még itt vannak, éjjel-nappal ordítottam. Ennek az lett az eredménye, hogy láncot vetettek a nyakamba, s olyan helyre vittek, ahonnét kiabálásom nem hallott föl. Karácsonykor végre Forgách elbocsátott. Embereivel egészen Fischamentig kísértetett, s onnét nem akartak Bécsbe bocsájtani, nehogy Fölséged tudomást szerezzen Forgách hamis esküjéről.”*¹¹

Eszerint Forgách végre mégis elbocsátotta Mojzes zsidót! Természetesen előbb jól megsarcoltatta ökgyelmét. S amikor Mojzes a reá vetett sarcot megfizette, nem volt többé oka őt tovább is fogva tartani. Mindez napnál világosabban kitűnik a budai basa leveléből. Ez ugyanis igen rossz néven vette a királytól, hogy Forgách Simonnak, aki Mojzest elrejtette, büntetés helyett nagyobb tisztet adott.¹² Panaszos szóval írja tehát Bécsbe, hogy Mojzes zsidó már itt van Budán. A jászberényi bíró fizette ki érte a 9000 forintnyi sarcot.¹³

Hogy ez a fizetés nem mese, hanem megtörtént dolog volt, arról már Szöcs Gergely, a vén huszár is írást állított ki. Az 1569. év június 22-én ugyanis ezt írja ökegyelme: *„Én Szöcs Gergely vallom ezt az én levelem rőndjibe, hogy az minemű zsidó Mojzes, az nagyságos Forgách Simon urammal kötött szerződés szerint, kinek nyolcezer forintban vagyon*

⁹ Bécsi Állami Levéltár. Turcica. Musztafa basa levele: „porro judeum, quem ex Raczkevi surripuerunt elapso anno, Agriae nunc persuasum et certissimum hactenus servari” etc

¹⁰ Uo. 1569. február 16.: „Ich armer gefangener jude Moyses Kaufmann”etc.

¹¹ Forgách nem tett esküt, a biztosoknak csak annyit mondott, hogy Mojzes nincs Egerben, s akkor csakugyan nem volt ott.

¹² Az egri kapitányság helyett az ország hadnagyságát adta neki.

¹³ Bécsi Állami Levéltár. Turcica. 1570. március 31. A budai basa levele Miksához.

készpénzben sarcolása és két ezer forint áru marhába; az pénzből adok őneki ötezer forintot; négy ezerét az ű nagysága részére adom, azt egyik ezerét költségeiért. Az marhából adok másfél ezer forint árut. Ott fent ketten egyetemben ígértünk az hadakozó tanácsnak ajándékon ezer forint árat. Az ötszáz forint árát ű nagysága /137/ részére adom. Mely dolog nagyobb bizonyosságára adtam az én leveletem tulajdon kezem írásával és pecsétével Egren...”

Mivel Mojzes ellopátása a békesség idején történt, Musztafa budai basa természetesen visszakövetelte a Mojzes 9-10 ezer forintját.¹⁴ A követeléséhez azonban nem fűzött valami nagy reménységet, mert hiszen ökigyelme jól tudta, hogy ami egyszer a végbeli vitézek kezére került, azt ember többé ugyan nem látja. Aminthogy ez esetben is úgy történt...

Mikor az idő kinyílt s a vizek szépen alászálltak, a budai zsidók kereskedésre csakúgy kijártak, mint annakelőtte, de Mojzest soha többé nem látták köztük. Úgy látszik, azt tartotta, hogy elég volt a bőrét egyszer megváltania. Másodszor már nem kért belőle.

Mojzes váltságának a híre hamar elterjedt a végházakban. A szegény vitézek bizony gyakran álmodtak az olyan pénzes kereskedő felől. S ha módját ejthették, lestek is a Budáról kijáró zsidókra. Hiszen megérdemelték a fáradságot, mert a zsidó kereskedők zsírosabb sarcot fizettek, mint a szegény végbeli törökök! Azonban a budai basák is résen voltak, s a maguk zsidait nem engedek oly könnyen más ember kezére. Nyáry uram rendkívüli követ jelenti például 1582-ben, hogy a palotai vitézek három budai zsidót elfogtak. Egy negyediket Ráckeviről loptak el, s ez most Rueber kassai kapitány kezén van. A budai basa emiatt haragra lobbanván, három keresztény embert karóba vonatott s azzal fenyegetőzik, hogy még hat keresztényt megölet a zsidókért! Én – írja Nyáry uram – kértem a basát, hogy ne míveljen ilyen kegyetlenséget. Rajta leszek, hogy az elfogott zsidókat elbocsássak.

A Ruebernél lévő zsidó ügyében – jelenti Nyáry – a szultántól már parancs jött a budai basához! Baj lesz ebből!¹⁵ A zsidók különben hajlandók Rueber rabjáért kétszáz keresztény rabot adni, már ti. olyan 40-50 talléros rabot!

Eszerint Rueber zsidója is megért tízezer tallért! Tehát bizonyos, hogy annak is nagyon gazdagnak kellett lennie. Nem csoda hát, hogy a budai basa annyira kardoskodott érette.

¹⁴ Bécsi Állami Levéltár. Turcica. Musztafa basa levele Miksához 1570. március 31. Buda.

¹⁵ Uo. Nyáry jelentése Ernő kir. herceghez kelet nélkül.